

КРИМІНАЛЬНА СУБКУЛЬТУРА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ФОРМУВАННІ ОКРЕМИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

ДАВИДЕНКО Валерій Степанович - професор кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

В статье рассмотрены взаимообусловленные вопросы влияния криминальной субкультуры на формирование преступного поведения среды военнослужащих, как важная составляющая отдельных криминалистических исследований. На основе эмпирических данных, анализа отраслевой научной литературы, отдельных законов, исследована личность преступника, динамика механизма более типичных видов противоправного поведения военнослужащих как определяющее начало в структуре элементов криминалистической характеристики.

Ключові слова: кримінальна субкультура, особа злочинця, криміналістична характеристика, окремі криміналістичні методики, установи виконання покарань, військові колективи.

В Україні донедавна лишались поза увагою вчених-криміналістів питання криміналістичного забезпечення військових злочинів. Однак сьогодні можна впевнено стверджувати про зростаючу динаміку криміналістичних досліджень, головною метою яких є формування окремих методик розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями.

Гносеологічною основою [1, с. 248] криміналістичних досліджень, зокрема, є й поглиблений аналіз джерел формування, можливостей та засобів у складному процесі пізнання певних явищ чи процесів злочинної діяльності, особи злочинця тощо.

Не винятком є і дослідження кримінальної субкультури в межах джерел фор-

мування протиправної поведінки військовослужбовців, що також сприятиме більш поглибленому дослідженню особи злочинця – визначального елемента та основної сполучної ланки криміналістичної характеристики злочину.

Ми поділяємо думку Г.А. Зоріна, який зазначає, що наслідком недостатньої уваги до особи злочинця, є перетворення цього вчення в додаток до методики розслідування, що призводить до втрати інформації на тактичному та стратегічному рівнях [2, с. 11].

Отже, кінцевим «продуктом» криміналістичної науки, що надходить на озброєння слідчої практики, є саме окремі криміналістичні методики, у змісті яких на основі положень та висновків загальної і окремої криміналістичних теорій об'єднуються криміналістичні рекомендації щодо здійснення судового дослідження та запобігання злочинам [3, с. 552].

У змістовій структурі методики розслідування окремих видів злочинів, важливе місце відведено заходам криміналістичної профілактики – профілактичній діяльності слідчого. Проте ефективні профілактичні дії слідчого можливі лише за умов з'ясування природи виникнення та існування різновидів злочинної поведінки та її формуючого початку – особи злочинця зокрема.

Розслідування кримінальних правопорушень у військовому середовищі – складний та багатогранний процес, який у межах дослідження предмета доказування у кримі-

нальному провадженні вимагає встановлення й аналізу низки обставин і їх джерел. З подібних позицій також належить підходити і до встановлення певних джерел криміналістичної методики. В узагальненому вигляді їх можна визначити як інформацію, положення та факти, які дають початок і живлять розвиток криміналістичної методики розслідування злочинів.

У дослідженні виникнення злочинного наміру та формування злочинної поведінки серед військовослужбовців, на нашу думку, насамперед належить встановити найбільш дієві та визначальні фактори, що впливають на існування злочинності загалом, зокрема на динаміку розвитку її окремих видів. Пріоритет впливу на формування окремих видів злочинів, крім багатьох інших загально-кримінологічних аспектів, на нашу думку, належить злочинному світові як носієві стандартів злочинної поведінки, передусім місцям позбавлення волі – архаїчному інституту збереження та дотримання «законів» злочинного середовища, певних негативних традицій та ритуалів, або так званої кримінальної субкультури.

У соціології термін «субкультура» використовується давно щодо асоціальної, тим більше – кримінальної субкультури в межах професійної та організованої злочинності, з дослідників вперше наведено В.Ф. Пірожковим [4].

У подальших дослідженнях вчених-юристів розглянуті проблеми злочинної субкультури в межах моральних уявлень у самому злочинному середовищі, що дозволило визначити злочинну субкультуру як не екзотичний елемент сучасної моралі та звичаїв, а небезпечне соціально-психологічне явище, здатне саме негативним чином впливати на безліч сторін суспільного життя. Щодо субкультури засуджених, то, з психологічної точки зору, асоціальна субкультура, або так зване інше життя, являє собою досить стабільну мережу безпосередньої взаємодії між ними [5, с. 68-88, 328-329].

Незалежно від того, що для установ виконання покарань, з одного боку, та для військових підрозділів, з іншого, притаманні свої специфічні функції, все ж таки мож-

на визначити окремі структурні показники типових ознак місць позбавлення волі та армійського середовища, які і становлять предмет кримінологічно-криміналістичного аналізу.

Як типова особливість, і у місцях позбавлення волі, і у армійських колективах, безумовно, переважають чоловіки з притаманною для їх середовища ієрархією, із специфічними для їх взаємовідносин особливостями вирішення конфліктних ситуацій, зокрема, і шляхом психологічного чи фізичного впливу.

Крім того, як для установ виконання покарань, так і для військових формувань, характерними є огорожені та охоронювані об'єкти, з обмеженим доступом сторонніх осіб, де чітко регламентовані внутрішній розпорядок дня, праця та навчання, порядок у приміщеннях та режим на території об'єктів, чітко визначена підпорядкованість тощо.

З цього ж приводу можна погодитись з окремими вченими, що система виконання покарань в Україні, по суті, організація військового типу [6, с. 159-163], з домінуючими засадами мілітаризації, примусу та контролю, що є основою забезпечення єдиноначальності, підпорядкованості, дисципліни.

Щодо досліджуваних питань, то типовою для військовослужбовців, переважно строкової та контрактної служби, є обмежена диференціація вибору власної поведінки, що і є головною їх відмінністю від інших членів суспільства. У зазначених умовах виникають тісно взаємопов'язані, особливі загально-соціальні причини та умови протиправної поведінки, що існують на особистісно-мікросередовищному рівні. Ці особи переважно мають невимогливу структуру потреб, з притаманним їм конформізмом, залежністю від інших осіб, що насамперед обумовлено обмеженим колом спілкування. Їх інтровертність, замкнутість, песимізм, скритність при тривалому накопиченні можуть викликати емоційний вибух, хуліганство, насильницькі дії, інші правопорушення тощо [7, с. 399-407]. Без суттєвих перебільшень та принципового порівняння, зазначені особливості побуту та психологічних аспектів формування взаємостосунків і особистої по-

ведінки можна віднести і до місць утримання засуджених.

Щодо типових особливостей, то також доцільно зазначити, що військовослужбовці часто використовують терміни військово-кримінального жаргону, який набув характеру професійної мови, і що свідчить про його поширеність, переважно в середовищі солдат та сержантів строкової та контрактної служби. Як наслідок фрустрації, значна кількість військовослужбовців строкової та контрактної служби відмовляється від попередньо визначених установок її сприйняття. У зазначених умовах спостерігається конфлікт (зіткнення протилежно-спрямованих, несумісних тенденцій у свідомості окремих військовослужбовців у міжособистісних взаємодіях або міжособистісних взаємовідносинах), суперечності між очікуваною романтикою та реаліями повсякденного армійського чи флотського побуту.

З окремих питань дослідження нами були опитані 140 прокурорсько-слідчих працівників спеціалізованих прокуратур з наглядом за додержанням законів у воєнній сфері, 140 військовослужбовців строкової служби та за контрактом, а також 225 військових службових осіб. На питання: «Чи звертались Ви за допомогою у військові правоохоронні органи, до вищого командування?» не залишили нас байдужими відповіді 7 % опитаних солдат та сержантів, у яких було зазначено, що скаржаться лише «стукачі» і «криси», це не по поняття.

З питань ставлення до військової служби не менш бентежними є відповіді відповідно 20 % та 22 % солдат та сержантів, що військова служба нічого не змінює та ні на що не впливає і що це даремно втрачений час.

Система відносин у військових колективах пов'язана з існуванням «військових класів» – призовів, так званої «дідівщини», явища більш типового для солдат строкової служби. Проте не вирішує складність зазначених проблем і перспектива формування Збройних Сил України виключно військовослужбовцями контрактної служби.

У ході опитування працівників прокуратури нами було досліджене питання щодо перспектив вчинення військовослужбовцями злочинів, зокрема насильницьких, та-

ких, що пов'язані з ухиленням від військової служби, викраденням, привласненням, вимаганням військового майна тощо в умовах реформування Збройних Сил України та їх формування на контрактних умовах проходження військової служби.

86 % респондентів ствершливо зазначили про наявність таких перспектив через невідповідність очікуваного та реального фінансово-матеріального забезпечення, перспектив розчарування у військовій службі, погіршення умов та стимулювання її проходження.

30 % опитаних указали на недостатньо якісний підбір кандидатів для проходження військової служби за контрактом, серед яких є особи, які не проходили строкову службу та не готові до складних армійських чи флотських буднів.

Також 49 % опитаних послались на наявність кримінологічних засад існування злочинності в суспільстві (у війську зокрема), зазначили, що зміняться лише окремі кількісно-якісні показники злочинів.

Таким чином, армія, як складова суспільства, не може бути відокремлена від впливу вже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності.

Недієва державна політика з питань виховання молоді, байдужість до проблем, що впливають на тенденції духовного та інтелектуального її занепаду, містить негативні й небезпечні наслідки.

Як закономірний тому результат, найбільш несвідома частина молоді захоплюється «романтикою злочинного світу», у закономірному процесі взаємообміну інформацією в суспільстві, у своїй поведінці імітує окремі запозичені «тюремні традиції та звичаї», а під час служби в армії привносить у них свою, не в кращому розумінні, індивідуальність.

Не менш цікавим, на нашу думку, є питання, у який саме період відбулось запозичення негативних традицій та звичаїв злочинного світу (з місць позбавлення волі тощо) та їх детермінація у злочинній поведінці військовослужбовців.

Крім того, що злочинність серед військовослужбовців сягає в далекий історичний простір, вона набула нових якос-

тей сучасної кримінальної субкультури в 60-х роках минулого століття. Закон СРСР «Про загальний військовий обов'язок» від 12 жовтня 1967 р. без обмежень регламентував призов на військову службу осіб, які відбули покарання за злочини. Ця невинна помилка призвела до експансії у військових колективах неформальних традицій «кримінального світу», що тривалий час замовчувалось, а зрештою стала детермінантом у складному процесі закономірностей та взаємозв'язку формування більш жорстоких та зухвалих форм протиправної поведінки військовослужбовців колишньої Радянської Армії, а згодом і серед військовослужбовців Збройних Сил України. Тільки у 1970-х роках правопорушення у сфері міжособистісних стосунків, насильницьких та інших злочинів серед військовослужбовців почали розглядати як серйозну проблему, подальше замовчування якої стало неможливим.

У сучасній українській армії привертає увагу характер насильств, зокрема, прояви особливої жорстокості та зухвалості при вчиненні цих злочинів, іноді організованість дій винних, основою якої виступають негативні традиції у військових колективах [8, с. 58].

Вивчення судово-слідчої практики свідчить про тенденцію до збільшення корисливої мотивації у протиправній поведінці військовослужбовців. Спостерігається спрямованість до зростання окремих корисливих військових злочинів, зокрема, викрадення, привласнення, вимагання військового майна, а також заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України).

Суспільну небезпеку цих діянь посилює протиправне заволодіння військовим майном службовими особами (офіцерами), які зобов'язані забезпечити зберігання майна, проте, з огляду на свої повноваження, використовують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції всупереч інтересам служби, а також встановленого порядку здійснення права власності щодо військового майна, протиправно і безоплатно обертають військове майно на свою особисту користь.

У ході опитування працівників прокуратури нами було поставлене питання щодо причин і умов існування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням військовим майном службовими особами.

80 % опитаних послались на високий рівень корупції (корумпованих зв'язків), а також зв'язків окремих службових осіб із представниками організованих злочинних угруповань, і як тому наслідок – сформовану у них впевненість у вседозволеності та безкарності.

67 % респондентів акцентували увагу на матеріальному та духовному зубожінні окремих верств населення.

Заслуговує на увагу і думка 35 % опитаних військових службових осіб, що чим вище посада та звання в окремих командирів та начальників, тим більше спонукань системно заволодівати державним майном та впевненість у вседозволеності та безкарності через міцні корумповані зв'язки.

Не залишила нас байдужими та заслуговує на винесення до відома широкого загалу і думка окремих солдат та сержантів щодо причин приховування командуванням злочинів серед підлеглих. 5 % респондентів відверто та без типового для солдат побоювання зазначили, що окремі командири приховують злочини, зокрема самовільні залишення військовослужбовцями місця служби, за відповідні винагороди.

Висвітлена у статті проблема є актуальною і для Збройних Сил Росії та є предметом дослідження російських вчених.

Ми погоджуємось з думкою наших російських колег, що типовий злочинець – військовослужбовець строкової служби, це, зокрема, особа найбільш криміногенного типу, з наявними пріоритетними регресивними цінностями в житті, з досвідом підліткової протиправної поведінки, а також вживання спиртних напоїв, наркотиків тощо. Отже, ця особа є потенційним та найбільш сприятливим об'єктом впливу кримінальної субкультури.

Щодо типового злочинця-офіцера, то це особи, що мають досвід агресивно-насильницької поведінки, виключно корисливі спонукання, які відчувають побічний вплив представників кримінального світу (орга-

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуті взаємообумовлені питання впливу кримінальної субкультури на формування злочинної поведінки серед військовослужбовців, як важлива складова окремих криміналістичних досліджень. На підставі емпіричних даних, аналізу галузевої наукової літератури, окремих законів, досліджена особа злочинця, динаміка механізму більш типових видів протиправної поведінки військовослужбовців як визначальний початок у структурі елементів криміналістичної характеристики.

нізованої злочинності тощо) з психологією «временщика» та байдужі до проблем підлеглих та армії загалом [5, с. 252-268].

Таким чином, криминолого-криміналістичний аналіз типових, родових ознак елементів криминологічної та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень військовослужбовців дозволяє зробити висновок щодо детермінізму цих явищ (об'єктивної закономірності взаємозв'язку і причинної обумовленості) із асоціальною субкультурою представників злочинного світу.

З цих же міркувань ми цілком погоджуємося з думкою В.В. Лунеева, який зазначає, що всі позитивні та негативні тенденції й закономірності, що притаманні державі в цілому, повною мірою проявляються в армії. Але військо – специфічна частина суспільства, зі своїми соціально-економічними, демографічними, організаційно-управлінськими й правовими особливостями, які позитивно або негативно позначаються на злочинності військовослужбовців [9, с. 382].

Саме тому у кропіткому процесі формування окремих криміналістичних методик розслідування військових злочинів, із врахуванням специфічних особливостей військової служби, повинні бути використані, зокрема, й наукові доробки з окремих галузей знань, досліджені та враховані дані кримінальної діяльності, прояви асоціальної (кримінальної) субкультури її носіїв.

SUMMARY

The article covers interdependent questions of criminal subculture impact on the formation of criminal behaviour among the military servicemen as an important component of particular criminalistics researches. The personality of a criminal, the dynamics of mechanism of more typical types of the military servicemen's illegal activity as defining origin in the structure of the criminalistics characteristics elements have been researched on the ground of empirical evidence, the analysis of specific scientific literature and particular laws.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики / Г.А. Зорин. – Минск.: Амалфея, 2001. – 608 с.
3. Белкин Р.С. Избранные труды / Рафаил Самуилович Белкин. – М.: Норма, 2010. – 768 с.
4. Пирожков В.Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). – Тверь: ИПП «Приз», 1994. – 320 с.
5. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника / Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов. – С.Пб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 366 с.
6. Рудник В.Ф. Виправно-трудова система України як організація військового типу та проблеми її демілітаризації // Наук. вісн. Акад. державної податкової служби України. – 2000. – № 2 (8). – С. 159–163.
7. Криминология: Учебник для юрид. вузов / Под ред. проф. В.Н. Булакова, проф., академика В.П. Сальникова. – С.Пб.: Санкт-Петербург. акад. МВД России, 1998. – 576 с.
8. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження) / В.В. Бондарев. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 272 с.
9. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 516 с.